

AGNIESZKA NIEZGODA,^a EWA MARKIEWICZ^b

Koncepcja turystyki regeneratywnej — możliwości implementacji na przykładzie produktu turystyki religijnej

Streszczenie. Celem artykułu jest przegląd założeń i wniosków dotyczących turystyki regeneratywnej, rozumianej jako nowa koncepcja, będąca odpowiedzią na potrzebę rozwoju badań związanych z globalnymi skutkami wzrostu popytu i podaży turystycznej. Celem aplikacyjnym jest ocena możliwości wdrożenia tej koncepcji na przykładzie produktu turystyki religijnej. Wykorzystując metodykę badań jakościowych (case study, analiza porównawcza), na przykładzie różnych krajów europejskich wykazano, które elementy produktów turystyki religijnej zawierają cechy turystyki regeneratywnej. Wartością dodaną są rekomendacje autorek dotyczące uzupełnienia wskazanych przykładów o elementy regeneratywne. Rezultaty badawcze wskazują, że turystyka religijna, pod warunkiem właściwego zaprogramowania produktu, daje duże możliwości wdrożenia założeń turystyki regeneratywnej. Głównym efektem teoriopoznawczym jest definicja oraz model, który wskazuje pięć elementów zapewniających, że dana forma turystyki może wpisywać się w koncepcję turystyki regeneratywnej.

Słowa kluczowe: turystyka regeneratywna, turystyka religijna, ruch pielgrzymkowy, produkt turystyczny, kraje europejskie

Historia artykułu. Submitted 2026-06-15. Accepted 2026-07-30. Published 2026-08-19.

1. Wstęp

Za pierwszy artykuł, w którym wyraźnie użyto terminu „turystyka regeneratywna”, przyjmuje się pracę opublikowaną przez Ceridwen Owen (2007). Badaczka wprowadziła to pojęcie w wyniku analizy potencjalnych wyzwań i możliwości związanych z projektowaniem obiektów ekoturystycznych (Iddawala & Lee, 2025;

^a Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, <https://orcid.org/0000-0002-2456-1633>, agnieszka.niezgoda@ue.poznan.pl

^b Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, <https://orcid.org/0000-0001-7600-054X>, ewa.markiewicz@amu.edu.pl

Sharma & Tham, 2023). Zauważono, że zmiana sposobu myślenia w zakresie odkrywania i wprowadzania innowacji w celu zrównoważonego rozwoju turystyki stanowi impuls do osiągnięcia celu, jakim jest ochrona i poprawa stanu środowiska poprzez zapobieganie potencjalnej degradacji miejsc turystycznych. Pojawiło się zatem wyzwanie, aby miejsca odwiedzane przez turystów „pozostawić w stanie lepszym niż przedtem” (Zaman i in., 2022, s. 1). To stwierdzenie można uznać za impuls do rozwoju dyskusji na temat koncepcji turystyki regeneratywnej. Janith Iddawala i Diane Lee (2025) twierdzą, że turystykę regeneratywną można postrzegać jako współczesny i alternatywny paradygmat, którego celem jest wyjście poza tradycyjne i zrównoważone podejście do zarządzania branżą turystyczną.

Można spotkać również odmienne stanowisko, że turystyka regeneratywna stała się modnym hasłem, jednak jej idea w różnych miejscach i społecznościach pozostaje w dużej mierze niezrozumiała (Sharma & Tham, 2023).

Pojawia się zatem pierwsza luka badawcza, dotycząca konieczności uporządkowania założeń koncepcji turystyki regeneratywnej. W pierwszej fazie rozwoju badań ważna staje się synteza ujęć związanych z problematyką i zdefiniowanie turystyki regeneratywnej. W odpowiedzi na tak sformułowaną lukę badawczą celem artykułu jest więc przegląd prezentowanych przez różnych autorów założeń dotyczących koncepcji turystyki regeneratywnej.

Jak zauważyli autorzy, regeneracja ma charakter lokalny i zazwyczaj jest unikatowa dla każdego miejsca recepcji turystycznej (Koreman, 2023). Podobnie jak w przypadku turystyki zrównoważonej, i tutaj możemy przyjąć, że wdrażanie koncepcji rozwoju turystyki należy analizować tylko na przykładzie konkretnego typu turystyki i konkretnego miejsca lub produktu turystycznego (Niezgoda, 2024). Dlatego, aby dokonać przeglądu możliwości aplikacyjnych turystyki regeneratywnej, wybrano przykłady z zakresu jednego rodzaju — turystyki religijnej.

W literaturze podkreśla się, że miejsca religijne mogą pełnić funkcję „przestrzeni regeneracji” zarówno dla odwiedzających, jak i społeczności lokalnych. Dotyczy to zwłaszcza odbudowy więzi społecznych, zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz wzmocnienia lokalnej odporności społeczno-ekonomicznej (Shinde & Olsen, 2023), dlatego autorki uznały, że jest to ważna część turystyki, która dotychczas nie zawsze była uwzględniona w nowych koncepcjach rozwoju (Niezgoda, Kiryluk & Markiewicz, 2025).

Druga luka badawcza dotyczy zatem uwzględnienia elementów regeneratywnych w turystyce religijnej. Pojawia się problem, czy turystyka religijna może być regeneratywna. W poszukiwaniu odpowiedzi zbadano przykłady produktów turystyki religijnej występujące w różnych krajach europejskich oraz wskazano elementy turystyki regeneratywnej już pojawiające się w tych działaniach. Aby uwzględnić

aplikacyjny cel artykułu, zaproponowano rekomendacje, których wdrożenie może spowodować, że dany produkt turystyki religijnej spełni wymogi koncepcji turystyki regeneratywnej. Zdaniem autorek, najważniejszym punktem wyjścia do spełnienia wymogów turystyki regeneratywnej przez produkt turystyki religijnej jest odejście od myślenia dotyczącego wyłącznie ograniczania negatywnych skutków turystyki. Autorki proponują, aby w przypadku miejsc pielgrzymkowych uwzględnić nie tylko koncepcję rozwoju zrównoważonego, ale zdolność miejsca do podtrzymywania swojej „świętości”, „ducha miejsca” (*spirit of place*) oraz relacji między wspólnotą, religią a odwiedzającymi. To podejście jest bardzo bliskie turystyce regeneratywnej, która zakłada nie samą ochronę zasobów, lecz również ich odnowę i wzmacnianie więzi społecznych.

Aby wypełnić zaobserwowane luki badawcze, autorki dokonały przeglądu literatury dotyczącej koncepcji turystyki regeneratywnej, a w wersji empirycznej dokonały przeglądu i wyboru przykładów turystyki religijnej w skali europejskiej. Analiza przykładów pozwoliła wskazać elementy turystyki regeneratywnej, które już istnieją w opisywanych przypadkach. Jako element aplikacyjny zarekomendowano rozwiązania, które pozwolą, aby produkt turystyki religijnej wpisywał się w koncepcję turystyki regeneratywnej.

Główny problem badawczy został zawarty w pytaniu: Jakie są możliwości, uwarunkowania oraz bariery wdrożenia założeń koncepcji turystyki regeneratywnej na przykładzie zróżnicowanych produktów turystyki religijnej w wybranych krajach europejskich?

Autorki wyodrębniły następujące pytania badawcze:

1. Jak należy zdefiniować turystykę regeneratywną oraz jakie są jej kluczowe założenia w świetle literatury przedmiotu?
2. Które elementy produktów turystyki religijnej funkcjonujących w analizowanych krajach europejskich wykazują cechy turystyki regeneratywnej?
3. Jakie są główne ograniczenia oraz bariery strukturalne utrudniające wdrożenie paradygmatu regeneratywnego w badanych podmiotach?
4. Jakie rekomendacje należy wprowadzić, aby dany produkt turystyki religijnej spełniał wymogi tej koncepcji?

2. Koncepcja turystyki regeneratywnej – przegląd literatury

Rozwój turystyki masowej i sytuacja nadmiernego napływu turystów (tzw. *overtourism*) powoduje coraz większe szkody w środowisku przyrodniczym, a przede wszystkim w środowisku społecznym, które reaguje negatywnie na napływ turystów (Niezgoda & Żemła, 2025).

Autorzy wskazują na konieczność nowego paradygmatu rozwoju turystyki, którego celem jest wyjście poza tradycyjne już ujęcie zrównoważonego rozwoju turystyki (Bellato, Frantzeskaki & Nygaard, 2022). Pojawia się koncepcja turystyki regeneratywnej rozumianej jako mechanizm, który stwarza możliwości odnowy środowiska naturalnego i społecznego po kryzysach i katastrofach (Sheller, 2021). Jak wskazują inni autorzy (Bradley, 2021; Cave & Dredge, 2020; Sharma & Tham, 2023), turystyka regeneratywna kładzie szczególny nacisk na potrzebę tworzenia możliwości regeneracji miejsc turystycznych, równoważenia społeczno-gospodarczo-środowiskowych skutków przemian w turystyce, zajmowania się problemami kryzysu klimatycznego i wyczerpywania zasobów naszej planety, ograniczania wpływu turystyki na środowisko i takiego zarządzania, które uczyni turystykę bardziej znaczącą. Dążenie do tworzenia rozwiązań do regeneracji (odnowy) miejsc turystycznych i ich długoterminowego rozwoju pozwala przyjąć, że pojęcie to wpisuje się w ramy zrównoważonej turystyki, ale ma również bardziej długotrwały i holistyczny charakter (Rehman i in., 2023).

Idąc w rozważaniach szerzej, wykraczając poza koncepcję rozwoju zrównoważonego, inni autorzy uważają jednak, że turystyka regeneratywna wymaga całkowitej zmiany sposobu myślenia o rozwoju turystyki (Cave & Dredge, 2020). Ich zdaniem tradycyjny model turystyki zrównoważonej okazał się niewystarczający, ponieważ koncentrował się głównie na ograniczaniu szkód, a nie na aktywnej odbudowie środowiska, relacji społecznych i lokalnych gospodarek.

Aby uwzględnić dynamicznie zmieniającą się sytuację, Loretta Bellato i Anna Pollock (2025) twierdzą, że turystyka regeneratywna powinna skupiać się na miejscu i jego społecznościach, aby przywrócić harmonijne i wzajemne relacje między ludźmi a resztą natury. Turystyka regeneratywna wykracza zatem poza samo zajmowanie się wpływem turystyki na środowisko i przyjmuje holistyczne podejście, uwzględniając oczekiwania interesariuszy w rozwijaniu potencjału i uatrakcyjnianiu destynacji dla turystów (Bellato & Pollock, 2025; Duxbury i in., 2021; Zaman i in., 2022). Wymaga to zaangażowania i udziału interesariuszy, np. mieszkańców, turystów, organizacji społecznych, przedsiębiorstw oraz władz wszystkich szczebli, tak aby można było zidentyfikować innowacyjne rozwiązania i nowe potencjalne „inicjatywy regeneratywne” oraz ustalić ich priorytety w celu uwzględnienia interesów społeczności i destynacji (Bellato & Cheer, 2021). Dążenie do pozytywnych

korzyści różnych grup interesariuszy powoduje, że pojęcie turystyki regeneratywnej można uznać za integrujące (Ateljevic & Sheldon, 2022; Bellato et al., 2022; Iddawala & Lee, 2025).

Jak wskazują badacze (Iddawala & Lee, 2025; Bellato & Cheer, 2021), turystyka regeneratywna opiera się na szacunku dla różnorodności destynacji oraz ich lokalnego charakteru. Kwestię regeneracji uwypuklili Loretta Bellato, Niki Frantzeskaki i Christian A. Nygaard (2022, s. 1034), którzy zdefiniowali turystykę regeneratywną jako „podejście transformacyjne, którego celem jest wykorzystanie potencjału miejsc turystycznych do rozkwitu i wywieranie pozytywnego wpływu netto poprzez zwiększenie zdolności regeneratywnych społeczeństw ludzkich i ekosystemów”. Według innych autorów turystyka regeneratywna zakłada ponadto, że historyczna mądrość lokalnej społeczności, uzupełniona o jej wyjątkową wiedzę o miejscu pochodzenia, tworzy strumień wiedzy, który pomaga praktykom w podejmowaniu decyzji poprzez umieszczenie lokalnych potrzeb danego miejsca jako nadrzędnych w systemie turystyki (Dredge, 2022; Iddawala & Lee, 2025).

Ponieważ koncepcja turystyki regeneratywnej jest relatywnie nowa, można założyć, że proces tworzenia jej podstaw teoretycznych nadal trwa. Kluczowymi elementami tej koncepcji są: priorytetowe znaczenie zrównoważonego rozwoju, wyjście poza zachowawczy stosunek do zasobów oraz uwzględnienie potencjału lokalnych społeczności.

Podsumowując te rozważania, można zaproponować definicję turystyki regeneratywnej jako:

odpowiedzialne podejście do turystyki, które priorytetowo traktuje rozwój zrównoważony, dąży do regeneracji (odbudowy) zasobów środowiska przyrodniczego, wykorzystuje i wzmacnia zasoby społeczne w sposób nie tylko zachowujący przetrwanie dla przyszłych pokoleń, ale i zapewniający dalszy rozwój.

3. Cechy turystyki religijnej warunkujące wdrożenie koncepcji turystyki regeneratywnej – ujęcie teoriopoznawcze

Tak jak stwierdzono we wstępie, wdrażanie koncepcji rozwoju turystyki można analizować tylko na przykładzie konkretnego typu turystyki i konkretnego miejsca lub produktu turystycznego. Z uwagi na coraz większe znaczenie turystyki religijnej i dziedzictwa, na którym opiera się jej rozwój, uznano, że ten rodzaj turystyki może stanowić ważny przykład możliwości wdrożenia zasad turystyki regeneratywnej.

Można przyjąć, że termin turystyka religijna jest szerszy niż turystyka pielgrzymkowa (Jackowski, 1998; Sołjan 2007; Niezgoda, Kiryluk & Markiewicz, 2025), a konieczność rozróżnienia tych terminów wynika z trzech odrębnych motywów wyjazdów: opierającego się na pobudkach typowo religijnych, motywu o charakterze religijno-poznawczym oraz motywu poznawczego bez komponentu religijnego (Niezgoda & Markiewicz, 2025). Turystyka religijna obejmuje nie tylko tradycyjnie rozumiane pielgrzymki obecne w różnych kulturach, ale również podróże podejmowane z motywów religijnych lub poznawczych, których głównym celem są miejsca związane z historią religii, miejsca kultu religijnego oraz wydarzenia religijne (Mikos von Rohrscheidt, 2016).

Można wskazać ponadto komponenty turystyki religijnej wpisującej się w zakres turystyki kulturowej: wartości, obrzędy, wydarzenia, obchody świąt, inscenizacje, miejsca kultu: sanktuaria, cmentarze, ośrodki religijne, a także rozumiane ogólnie: religijność, duchowość i potrzeby z nimi związane jako motywy podjęcia podróży. To zainteresowanie stanowi motywację do podejmowania podróży turystycznych do:

- miejsc związanych z dziejami (różnych) religii,
- dawnych czy nadal funkcjonujących ośrodków duchowości,
- miejsc uznawanych za kolebki różnych postaci kultu religijnego,
- obszarów koncentracji wybitnych wytworów sztuki i architektury powstałych na fundamencie przekonań religijnych lub dla realizacji religijnych celów,
- oraz do przemierzania dawnych szlaków pielgrzymich.

Turystyka religijna obejmuje zatem również podróże do ważnych ośrodków kultu religijnego, które podejmują osoby spoza danej tradycji religijnej. Ważnym elementem decyzji o pobycie w konkretnym miejscu stają się w tym przypadku zainteresowania i chęć poznania innej kultury determinowanej wierzeniami religijnymi jej przedstawicieli, także wówczas, gdy turystami są osoby niereligijne.

Przyjmując takie ujęcie turystyki religijnej, należy zauważyć szersze motywacje turystów, które powodują masowość ruchu turystycznego o charakterze religijnym. Można zatem zauważyć konieczność dbania o przyszłość środowiska przyrodniczego i kulturowego odwiedzanego przez turystów religijnych. Na przykład pielgrzymki, podobnie jak inne formy mobilności, przyczyniają się do emisji gazów cieplarnianych, zatorów komunikacyjnych i gromadzenia się odpadów (Shinde & Olsen, 2023). Jak zauważyli autorzy (Qurashi, 2020; Shinde & Olsen, 2023), pielgrzymi i niektórzy turyści religijni wydają się być zwolnieni przez rząd, instytucje religijne i lokalnych interesariuszy z odpowiedzialności za negatywne skutki

swoich podróży. Może to wynikać z faktu, że motywacje pielgrzymów i turystów religijnych są często postrzegane jako bardziej altruistyczne, szlachetne, oddane i autentyczne w porównaniu z motywacjami innych podróżnych/turystów (Knox & Hannam, 2015). W związku z tym pielgrzymki i turystyka religijna są często uważane za „łagodną” formę turystyki — alternatywną formę podróży, która prowadzi do wzajemnego zrozumienia między lokalną społecznością a jej gośćmi, a jednocześnie nie zagraża tożsamości kulturowej regionu goszczącego (Qurashi, 2020).

W kontekście turystyki religijnej podejście regeneratywne jest szczególnie dobrze widoczne w małych miejscowościach pielgrzymkowych, gdzie pielgrzymi korzystają z lokalnych usług noclegowych, kupują regionalne produkty i uczestniczą w wydarzeniach organizowanych przez lokalną społeczność. W takim modelu turystyka nie jest jedynie konsumpcją miejsca, ale staje się elementem odbudowy lokalnej gospodarki i dziedzictwa kulturowego. Jenny Cave i Dianne Dredge (2020) zauważają negatywne zjawiska występujące w niektórych miejscach odwiedzanych przez turystów religijnych. Autorki sugerują, że turystyka nie może być uznana za regeneratywną, jeśli prowadzi do:

- komercjalizacji sacrum,
- podporządkowania miejsca wyłącznie funkcjom ekonomicznym,
- wykluczania lokalnych mieszkańców,
- przejmowania zysków przez zewnętrzne podmioty,
- degradacji środowiska i krajobrazu kulturowego,
- *overtourismu* w sanktuariach i miejscach świętych.

W tym ujęciu regeneratywna turystyka religijna powinna być rozwijana nie jako produkt masowy, lecz jako forma podróżowania oparta na:

- relacyjności,
- autentyczności,
- duchowości,
- lokalności,
- współodpowiedzialności za miejsce.

4. Możliwości wdrożenia turystyki regeneratywnej w wybranych produktach turystyki religijnej – analiza empiryczna (metoda i wyniki)

W celu oceny możliwości wdrożenia koncepcji turystyki regeneratywnej na przykładzie produktów turystyki religijnej autorki zidentyfikowały wybrane produkty turystyki religijnej w różnych krajach¹, wykazujące cechy turystyki regeneratywnej. Zostały one następnie poddane analizie pod kątem głównych barier ich wdrażania oraz sformułowano dla nich rekomendacje rozwojowe (tabela 1).

Wybór przypadków (produktów turystyki religijnej) miał charakter celowy i opierał się na strategii „próbkowania o maksymalnej zmienności”, stosowanej w badaniach jakościowych (Patton, 2015), której celem jest uchwycenie zróżnicowania badanego zjawiska poprzez dobór jednostek analizy reprezentujących odmienne konteksty, skale przestrzenne oraz formy organizacji. W analizie uwzględniono produkty turystyki religijnej funkcjonujące w różnych krajach i systemach pielgrzymkowych. Produkty te reprezentują zróżnicowane poziomy organizacji turystyki religijnej — od sieci pielgrzymkowych po pojedyncze sanktuaria — a także odmienne modele zarządzania (sieciowe, instytucjonalne i lokalne) oraz różnorodne konteksty społeczno-kulturowe. Celowy dobór analizowanych przypadków odzwierciedla strukturę międzynarodowego partnerstwa w projekcie ReligiTour. Do identyfikacji i charakterystyki badanych produktów wykorzystano bazę danych platformy projektu. W celu zwiększenia wiarygodności analiz informacje pochodzące z platformy porównano z innymi źródłami, takimi jak literatura naukowa oraz materiały konkretnych instytucji religijnych. Pozwoliło to na uzyskanie pełniejszego obrazu badanego zjawiska oraz zweryfikowanie zgodności deklarowanych działań z praktyką. Dodatkowym kryterium doboru był stopień rozpoznawalności danego produktu w dyskursie naukowym i branżowym oraz obecność elementów wykraczających poza klasyczne podejście do zrównoważonego rozwoju, w szczególności działań o potencjale regeneratywnym w wymiarze społecznym, kulturowym i środowiskowym. Ze względu na eksploracyjny charakter badania nie dążono do zapewnienia reprezentatywności statystycznej analizowanych przypadków. Celem było natomiast uchwycenie możliwie szerokiego spektrum interpretacji oraz praktycznych sposobów wdrażania koncepcji turystyki regeneratywnej.

¹ Wybrano przykłady z krajów, które były partnerami w projekcie ReligiTour (2023-1-PL01-KA220-HED-000156074) w ramach programu Erasmus+ KA220-HED, „Enhancement of the competences and possibilities for religious tourism development and for better integration and management of religious sites in the urban environment”. Szerzej: <https://www.religitour.eu>.

Identyfikacja i wyodrębnienie komponentów o charakterze regeneratywnym w badanych produktach turystycznych (tabela 1) bazowały na kryteriach wynikających z założeń teoretycznych turystyki regeneratywnej. Jako kryteria klasyfikacyjne przyjęto zdolność danego produktu do generowania mierzalnego wpływu netto (ang. *positive net impact*) w otoczeniu. W procesie kodowania cech posłużono się pięcioma kryteriami, odpowiadającymi późniejszemu modelowi syntetycznemu: (1) stopień aktywnej odbudowy i nienaruszenia substancji zabytkowej lub tradycji niematerialnej, (2) obecność struktur relacyjnych i partnerstw lokalnych, (3) poziom zaangażowania i podmiotowości turysty jako współtwórcy, (4) zdolność systemu do samoregeneracji oraz jego długofalowa odporność społeczno-ekonomiczna, a także (5) bezpośrednia korelacja oferty z holistycznym dobrostanem społeczności i ekosystemu.

Jakościową analizę porównawczą przeprowadzono w układzie matrycowym (tabela 1). Celowo dobrane przypadki obiektów punktowych i szlaków liniowych zestawiono horyzontalnie, aby zidentyfikować różnice oraz cechy wspólne wynikające z ich specyfiki i modeli zarządzania. Badanie przebiegało wieloetapowo: od analizy kontekstowej, przez kategoryzację barier strukturalnych, aż po syntezę uniwersalnych zależności i sformułowanie końcowych wniosków teoriopoznawczych.

Sformułowanie głównych ograniczeń oraz barier rozwojowych było rezultatem konfrontacji rzeczywistych praktyk operacyjnych badanych podmiotów z teoretycznym katalogiem zagrożeń dla przestrzeni sacrum (takich jak komercjalizacja, zjawisko *overtourismu* czy wykluczenie mieszkańców) wskazywanych m.in. przez Cave i Dredge (2020). Z kolei rekomendacje wdrożeniowe sformułowano w drodze logicznego wnioskowania na podstawie uzyskanych wyników badań. Stanowią one logiczną odpowiedź na zidentyfikowane bariery i mają na celu wskazanie działań naprawczych (np. systemy certyfikacji, zarządzanie pojemnością turystyczną, edukacja oparta na kodeksach odpowiedzialności), które umożliwiają przesunięcie tradycyjnego, zrównoważonego produktu turystyki religijnej w sferę założeń paradygmatu regeneratywnego.

Tabela 1. Wybrane produkty turystyki religijnej w kontekście paradygmatu regeneratywnego.

Kraj	Przykładowy produkt turystyczny	Przykładowe elementy regeneratywne	Główne ograniczenia/bariery	Rekomendacje
Hiszpania	Camino de Santiago	▶ regeneracja lokalnych wspólnot przez ruch pielgrzymkowy, w tym odbudowa społeczności wiejskich (szlak przyczynia się do ożywienia gospodarczego małych miejscowości zagrożonych depopulacją, dochody pozostają w dużej mierze w lokalnej gospodarce); ▶ ochrona i odbudowa krajobrazu kulturowego (renowacja kościołów, klasztorów, mostów i historycznych centrów miejscowości położonych na trasie, zachowanie tradycji pielgrzymkowych, lokalnego rzemiosła i zwyczajów); ▶ wzmacnianie mikroekonomii wzdłuż szlaku poprzez rozwój małej przedsiębiorczości i usług pielgrzymkowych; ▶ wzmacnianie poczucia odpowiedzialności za miejsce (liczne inicjatywy wolontariackie związane z utrzymaniem szlaku i pomocą pielgrzymom).	▶ nadmierna koncentracja ruchu turystycznego (<i>overtourism</i>); ▶ komercjalizacja i homogenizacja doświadczenia pielgrzymkowego; ▶ przeciążenie infrastruktury noclegowej w okresach szczytowego natężenia ruchu pielgrzymkowego; ▶ nierównomierna dystrybucja korzyści (mniejsze miejscowości i peryferyjne obszary czerpią ograniczone korzyści).	▶ ograniczenie presji turystycznej w sezonie poprzez zarządzanie pojemnością (<i>carrying capacity</i>) na wybranych odcinkach szlaku; ▶ dywersyfikacja ruchu pielgrzymkowego (promowanie mniej uczęszczanych tras, np. Camino Primitivo, Via de la Plata czy Camino del Norte); ▶ wsparcie lokalnych gospodarzy oraz rozwój lokalnych, zrównoważonych form zakwaterowania; ▶ obowiązkowa edukacja pielgrzyma w formie kodeksu Camino (środowisko + odpowiedzialność lokalna) i tworzenie programów „leave a positive impact” (zachęcanie pielgrzymów do udziału w działaniach na rzecz ochrony krajobrazu, sprzątania szlaku lub wsparcia lokalnych inicjatyw); ▶ wprowadzenie systemu certyfikacji „regenerative albergues” ▶ utworzenie funduszu regeneracji krajobrazu finansowanego z opłat pielgrzymkowych.
	Santiago de Compostela	▶ reinwestycja dochodów w rewitalizację miasta (dochody generowane przez ruch pielgrzymkowy wspierają konserwację zabytków, przestrzeni publicznych i historycznej tkanki miejskiej); ▶ utrzymanie dziedzictwa religijnego jako kluczowego zasobu kulturowego i turystycznego; ▶ wzmacnianie lokalnej gospodarki (pielgrzymi korzystają z lokalnych noclegów, gastronomii, sklepów i usług).	▶ nadmierna koncentracja ruchu turystycznego w historycznym centrum miasta (<i>overtourism</i>); ▶ wzrost cen nieruchomości.	▶ wprowadzenie systemu zarządzania ruchem w centrum miasta (<i>time-slotting</i>) w celu ograniczenia przeciążenia przestrzeni; ▶ decentralizacja atrakcji turystycznych poprzez kierowanie ruchu do szerszego obszaru regionu Galicji; ▶ wdrożenie programu „visitor education center” jako obowiązkowego etapu przygotowującego do wejścia do miasta (edukacja o dziedzictwie, zasadach odpowiedzialnego zwiedzania i wpływie turystyki); ▶ włączanie pielgrzymów w działania społeczne i kulturalne na rzecz miasta.
Włochy	Szlak św. Franciszka (Asyż)	▶ regeneracja środowiska naturalnego Apenin; ▶ reaktywacja dziedzictwa franciszkańskiego; ▶ rozwój turystyki kontemplacyjnej, opartej na doświadczeniu ciszy, refleksji i kontaktu z naturą; ▶ ożywienie małych wspólnot lokalnych (silna tradycja „accoglienza” – przyjęcia pielgrzyma).	▶ nierównomierny rozwój infrastruktury turystycznej wzdłuż szlaku pielgrzymkowego; ▶ komercjalizacja wybranych miejsc (np. Asyż) i homogenizacja doświadczenia pielgrzymkowego.	▶ rozwój ekoturystyki pielgrzymkowej jako formy turystyki łączącej doświadczenie duchowe z odpowiedzialnością środowiskową; ▶ zarządzanie szlakiem jako spójnym systemem zamiast fragmentarycznego administrowania odcinkami trasy; ▶ utworzenie jednego operatora szlaku, odpowiedzialnego za koordynację infrastruktury, standardów i jakości doświadczenia; ▶ integracja szlaku z parkami narodowymi i obszarami chronionymi w celu wzmocnienia ochrony krajobrazu kulturowo-przyrodniczego; ▶ wdrożenie programu edukacyjnego „ecological spirituality curriculum” dla turystów i szkół, łączącego duchowość, ekologię i odpowiedzialne podróżowanie.
	Rzym i Watykan	▶ globalna regeneracja kulturowa (stały napływ środków umożliwia konserwację obiektów, utrzymanie ciągłości funkcji religijnej miasta i regenerację funkcji miasta jako „żywego muzeum cywilizacji”);	▶ presja masowej turystyki i degradacja przestrzeni; ▶ komercjalizacja i homogenizacja doświadczenia pielgrzymkowego;	▶ wprowadzenie limitów wejść w celu kontroli natężenia ruchu turystycznego i ochrony przestrzeni dziedzictwa; ▶ stworzenie „green corridors” wspierających zrównoważoną mobilność i redukcję presji turystycznej w kluczowych obszarach;

Kraj	Przykładowy produkt turystyczny	Przykładowe elementy regeneratywne	Główne ograniczenia/bariery	Rekomendacje
Włochy	Rzym i Watykan	► dystrybucja wiedzy religijnej i historycznej; ► potencjał edukacji międzykulturowej.	► nierównowaga między globalnym znaczeniem a lokalną korzyścią.	► decentralizacja atrakcji turystycznych poprzez rozwój alternatywnych punktów odwiedzin poza głównym centrum; ► wdrożenie programu „heritage interpretation training” dla przewodników w celu podniesienia jakości narracji i edukacji turystów; ► ochrona „wartości sakralnej doświadczenia” (ograniczenie komercjalizacji w strefach kluczowych dla potrzeb duchowych, wzmacnianie narracji z nimi związanej, a nie tylko turystycznej).
Bułgaria	Monastyr Rylski	► silna regeneracja dziedzictwa kulturowego; ► regeneracja lokalnej gospodarki (turystyka religijna wspiera lokalne wsie, generuje dochody z usług, rzemiosła i gastronomii, daje alternatywę dla emigracji zarobkowej); ► regeneracja psychiczna przez izolację i kontakt z naturą; ► ograniczony rozwój infrastruktury wokół monastynu sprzyja ochronie krajobrazu górskiego.	► presja turystyki jednodniowej, co może ograniczyć głębię doświadczenia pielgrzymkowego; ► sezonowość i przeciążenie w sezonie letnim; ► ryzyko komercjalizacji otoczenia (zagrożenie „muzealizacji” przestrzeni religijnej).	► dywersyfikacja ruchu turystycznego oraz intensyfikacja promocji poza sezonem w celu zmniejszenia presji w okresach szczytowych; ► rozwój ekoturystyki pielgrzymkowej oraz transportu niskiemobilnego wspierającego odpowiedzialną mobilność turystów; ► wdrożenie „regenerative rural tourism policy” ukierunkowanej na aktywną odbudowę zasobów społecznych i środowiskowych obszarów wiejskich (wsparcie dla małych wsi wokół obiektu); ► wydłużenie czasu pobytu (promowanie noclegów w regionie Rity, przejście od „zwiedzania” do „doświadczania miejsca”).
	Bachkovo Monastery	► regeneracja dziedzictwa kulturowego i budowanie szacunku do międzykulturowego dialogu religijnego; ► reinwestycja dochodów w rewitalizację regionu (dochody generowane przez ruch pielgrzymkowy zostają w regionie Asenowgradu, wspieranie przetrwania niszowych zawodów); ► ochrona i regeneracja przyrody (Rezerwat Przyrody Czerwona Ściana, regulacja ruchu turystycznego, edukacja ekologiczna turystów); ► samowystarczalność ekonomiczna i rolnicza (własne uprawy, dystrybucja nadwyżek); ► regeneracja duchowa gości (doświadczenie monastycznego życia).	► presja turystyki jednodniowej, co może ograniczyć głębię doświadczenia pielgrzymkowego; ► sezonowość, presja grup zorganizowanych; ► komercjalizacja doświadczenia pielgrzymkowego; ► brak systemowej współpracy klasztoru, rezerwatu i lokalnej społeczności; ► niska świadomość ekologiczna turystów.	► dywersyfikacja ruchu turystycznego oraz intensyfikacja promocji poza sezonem w celu zmniejszenia presji w okresach szczytowych; ► rozwój ekoturystyki pielgrzymkowej oraz transportu niskiemobilnego wspierającego odpowiedzialną mobilność turystów; ► gospodarka rzemieślnicza — wprowadzenie certyfikacji pamiątek sprzedawanych na alei dojazdowej; ► wdrożenie programów edukacji lokalnych społeczności w roli gospodarzy turystyki, wzmacniających kompetencje w zakresie obsługi, interpretacji dziedzictwa i współtworzenia doświadczenia turystycznego.
Rumunia	Monastyr Voroneț	► regeneracja dziedzictwa kulturowego (turystyka kontemplacji); ► regeneracja tradycji i rzemiosła (np. przychody z biletów finansują tradycyjne techniki konserwacji zabytków); ► rewitalizacja mikroekonomii wiejskiej (zapobieganie wyludnieniu lokalnej społeczności).	► presja turystyki jednodniowej, co może ograniczyć głębię doświadczenia pielgrzymkowego; ► nadmierna koncentracja ruchu grup autokarowych; ► komercjalizacja doświadczenia pielgrzymkowego; ► słaba dystrybucja korzyści poza najbliższą strefę klasztoru.	► wprowadzenie limitów wielkości grup w celu ograniczenia presji turystycznej i poprawy jakości doświadczenia zwiedzania; ► pogłębienie znaczenia kulturowego i duchowego (przejście od „oglądania fresków” do „doświadczania znaczenia”); ► gospodarka rzemieślnicza — wprowadzenie certyfikacji pamiątek sprzedawanych w obiekcie; ► włączenie lokalnych mieszkańców jako „opiekunów dziedzictwa” oraz rozwój mikroprzedsiębiorstw.
	Katedra Zbawienia Narodu w Bukareszcie	► regeneracja tożsamości narodowej (obiekt jako symbol odnowy duchowej narodu);	► bardzo wysoki stopień monumentalizacji (ryzyko „turystyki oglądania”) oraz silna polityzacja przestrzeni religijnej;	► rozwój narracji interpretacyjnej (sens duchowy i społeczny, nie tylko architektura) i ograniczenie dominacji narracji politycznej w doświadczeniu odwiedzających;

Kraj	Przykładowy produkt turystyczny	Przykładowe elementy regeneratywne	Główne ograniczenia/bariery	Rekomendacje
Rumunia	Katedra Zbawienia Narodu w Bukareszcie	▶ regeneracja tradycji i rzemiosła (ruch turystyczny i fundusze napędzają odrodzenie bizantyjskich szkół rzemiosła); ▶ obiekt jako inkubator pomocy społecznej (infrastruktura pomocowa, dochody przekazywane na programy wsparcia dla najuboższych mieszkańców Bukaresztu, bezdomnych oraz rodzin w kryzysie).	▶ duży ruch turystyczny skoncentrowany w krótkich okresach; ▶ słabe zakorzenienie w codziennym życiu lokalnych mieszkańców (bardziej symbol niż przestrzeń życia).	▶ włączenie lokalnej społeczności w funkcje edukacyjne i kulturowe; ▶ edukacja w zakresie rzemiosła i dziedzictwa kulturowego, wspierająca przekazywanie wiedzy i lokalnych tradycji; ▶ ograniczenie „eventowego” traktowania przestrzeni sakralnej.
Polska	Jasna Góra	▶ wzmacnianie kapitału społecznego i wspólnotowego oraz stymulacja mikroekonomii wiejskiej (kultura gościnności); ▶ pielgrzymki piesze jako regeneracja psychiczna i społeczna; ▶ obiekt jako inkubator pomocy społecznej (dochody z ruchu turystycznego współfinansują m.in. Jasnogórski Punkt Charytatywny, jadłodajnie dla ubogich, pomoc dla bezdomnych oraz wsparcie psychologiczne i terapeutyczne dla osób w kryzysach życiowych, np. uzależnionych).	▶ presja <i>overtourismu</i> i turystyki jednodniowej, co może ograniczyć głębię doświadczenia pielgrzymkowego; ▶ masowość i „eventyzacja” doświadczenia religijnego; ▶ nierównomierna dystrybucja korzyści ekonomicznych, z wyraźną koncentracją na strefie bliską obiektu.	▶ rozwój pielgrzymek refleksyjnych, ukierunkowanych na doświadczenie duchowe; ▶ zarządzanie sezonowością ruchu pielgrzymkowego poprzez jego dystrybucję w ciągu całego roku w celu ograniczenia przeciążeń infrastruktury i przestrzeni; ▶ ścisła współpraca obiektu z miastem w celu zlikwidowania asymetrii ekonomicznej; ▶ dywersyfikacja ruchu pielgrzymkowego w regionie w celu wzmocnienia rozwoju całego obszaru; ▶ odbudowa relacji klasztor-mieszkańcy (zmiana wizerunku „zamkniętej twierdzy” w żywe centrum dialogu społecznego, otwarcie przestrzeni klasztornych jako „wspólnego dobra miejskiego”).
	Droga św. Jakuba	▶ aktywizacja regionów peryferyjnych; ▶ regeneracja dziedzictwa kulturowego; ▶ odbudowa lokalnych społeczności (przywracanie funkcji społecznych w miejscach wyludnionych).	▶ niska rozpoznawalność i fragmentaryczność; ▶ brak spójnej infrastruktury; ▶ ograniczona dystrybucja korzyści (brak silnego systemu regionalnego).	▶ standaryzacja szlaku pielgrzymkowego w celu zapewnienia spójności jakości infrastruktury, oznakowania oraz doświadczenia turystycznego; ▶ rozwój krajowego systemu zarządzania szlakami integrującego poszczególne trasy w jedną spójną strukturę zarządzczą; ▶ certyfikacja noclegów jako obiektów wspierających odbudowę zasobów środowiskowych i społecznych regionu; ▶ integracja z lokalną gospodarką.
Grecja	Klasztor Meteory	▶ ciągłość ortodoksyjnego monastycyzmu jako czynnik autoregeneracji kulturowej; ▶ rewitalizacja dziedzictwa niematerialnego (dochody z turystyki pozwalają na finansowanie tradycyjnych prac konserwatorskich, pisanie ikon oraz zachowania unikatowego śpiewu bizantyjskiego); ▶ regeneracja lokalnej tożsamości (jako fundament tożsamości kulturowej regionu Tesalii).	▶ nadmierna koncentracja ruchu turystycznego (<i>overtourism</i>); ▶ presja turystyki jednodniowej, co może ograniczyć głębię doświadczenia pielgrzymkowego, ▶ nierównomierna dystrybucja korzyści (korzyści ekonomiczne koncentrują się w najbliższym otoczeniu Meteorów).	▶ wprowadzenie limitów wielkości grup w celu ograniczenia presji turystycznej i poprawy jakości doświadczenia zwiedzania; ▶ dywersyfikacja ruchu pielgrzymkowego poprzez zachęcanie do dłuższych pobytów i odwiedzania okolicznych miejscowości; ▶ współpraca obiektu z regionem w celu zlikwidowania asymetrii ekonomicznej (np. tworzenie szlaków łączących Meteory z lokalnymi wioskami); ▶ włączenie mieszkańców w interpretację dziedzictwa.
	Święta Góra Athos	▶ regeneracja dziedzictwa niematerialnego i wspólnot monastycznych (obecność pielgrzymów wspiera utrzymanie klasztorów i tradycji prawosławnej, następuje przekazywanie wiedzy, wartości i praktyk duchowych); ▶ samowystarczalność ekonomiczna i rolnicza; regeneracja krajobrazu i ekosystemów (dzięki kameralnemu charakterowi obiektu zachowano dużą część naturalnych ekosystemów);	▶ ograniczona dostępność i ścisły ekskluzywizm (zakaz wstępu dla kobiet); ▶ ograniczona integracja z otaczającym środowiskiem społecznym i gospodarczym;	▶ włączenie kobiet poprzez tworzenie inkluzywnych przestrzeni dialogu na granicy Świętej Góry Athos; ▶ wzmocnienie transferu wiedzy poza Athos (np. organizowanie dla turystów i mieszkańców wystaw, seminariów, warsztatów, programów mentorskich chroniących ginące rzemiosła);

Kraj	Przykładowy produkt turystyczny	Przykładowe elementy regeneratywne	Główne ograniczenia/bariery	Rekomendacje
Grecja	Święta Góra Athos	► regeneracja duchowa gości (doświadczenie monastycznego życia).	► wyzwania związane z sukcesją pokoleniową we wspólnotach monastycznych.	► rozwijanie współpracy z lokalnymi społecznościami (np. wspieranie lokalnych przedsiębiorców i inicjatyw kulturowych).

Źródło: Opracowanie własne

5. Dyskusja i wnioski

Analiza porównawcza wybranych produktów turystyki religijnej w krajach europejskich pozwala na wyciągnięcie wniosków dotyczących uniwersalnych prawidłowości, wspólnych wyzwań oraz powtarzających się kierunków rekomendacji wdrożeniowych dla paradygmatu regeneratywnego. W badanych przypadkach komponenty o charakterze regeneratywnym koncentrują się wokół czterech głównych obszarów:

- ochrona i odbudowa dziedzictwa kulturowego oraz tradycji; jest to najpowszechniejszy element, obecny w niemal wszystkich obiektach. Przychodzą z turystyki finansują tradycyjne techniki konserwacji zabytków, pisanie ikon, śpiew bizantyjski czy funkcjonowanie szkół rzemiosła (np. Camino de Santiago, Monastyr Voroneż, Katedra Zbawienia Narodu, Klasztor Meteory);
- rewitalizacja mikroekonomii i społeczności lokalnych; ruch turystyczny i pielgrzymkowy w wielu miejscach przeciwdziała depopulacji obszarów wiejskich i peryferyjnych, stymulując małą przedsiębiorczość, rzemiosło oraz lokalną gastronomię i bazę noclegową (np. Camino de Santiago, Monastyr Rylski, Monastyr Voroneż, polska Droga św. Jakuba);
- regeneracja psychiczna i duchowa oraz turystyka kontemplacyjna; wiele destynacji w naturalny sposób oferuje przestrzeń wyciszenia, izolacji, kontaktu z naturą oraz odbudowy społeczno-psychicznej (np. Szlak św. Franciszka, Monastyr Rylski, Bachkovo Monastery, Jasna Góra, Święta Góra Athos);
- funkcje socjalne i pomocowe (inkubatory pomocy społecznej); specyficzną cechą niektórych dużych centrów religijnych jest bezpośrednie reinwestowanie zysków z ruchu turystycznego w pomoc najuboższym, bezdomnym, jadłodajnie oraz wsparcie terapeutyczne (Jasna Góra, Katedra Zbawienia Narodu) lub dążenie do samowystarczalności rolniczej i dystrybucji nadwyżek żywności (Bachkovo, Święta Góra Athos).

Jak wskazują wyniki badań autorek, mimo różnorodności geograficznej i instytucjonalnej analizowane produkty turystyki religijnej mierzą się z bardzo podobnymi problemami:

- *overtourism* i nadmierna koncentracja przestrzenno-czasowa; przeciążenie infrastruktury oraz degradacja przestrzeni w okresach szczytowych to bariera kluczowa dla wiodących destynacji (Camino de Santiago, Santiago de Compostela, Rzym i Watykan, Jasna Góra, Klasztory Meteory);
- presja turystyki jednodniowej (tranzytowej): masowe grupy autokarowe i krótkie wizyty generują koszty środowiskowe i społeczne, jednocześnie ograniczając głębię doświadczenia religijnego oraz uniemożliwiając generowanie trwałych zysków dla lokalnych mieszkańców (wspólne dla Monastynu Ryńskiego, Bachkovo, Voroneż, Jasnej Góry i Meteorów);
- komercjalizacja i homogenizacja doświadczenia; zagrożenie utratą sacrum, „muzealizacją” przestrzeni świętych i sprowadzeniem unikalnego przeżycia duchowego do masowego produktu konsumpcyjnego (Camino de Santiago, Szlak św. Franciszka, Rzym i Watykan, Monastyr Ryński, Bachkovo, Voroneż);
- nierównomierna dystrybucja korzyści (asymetria ekonomiczna); korzyści finansowe bardzo często kumulują się wyłącznie w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów kultu (strefa przyklasztorna lub kluczowe węzły), omijając regiony peryferyjne i mniejsze miejscowości wzdłuż szlaków (Camino de Santiago, Monastyr Voroneż, Jasna Góra, polska Droga św. Jakuba, Klasztory Meteory).

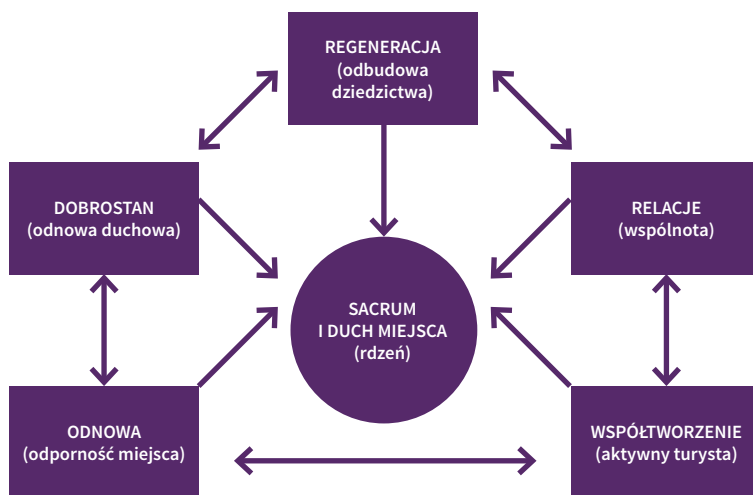
Sformułowane w analizie rekomendacje układają się w spójny katalog działań, które mogą ułatwić transformację tradycyjnej turystyki religijnej w kierunku regeneratywnym:

1. Zarządzanie pojemnością turystyczną; proponuje się wprowadzanie limitów wielkości grup, systemów rezerwacji wejść oraz ochronę stref kluczowych dla potrzeb duchowych przed nadmierną komercjalizacją.
2. Decentralizacja i dywersyfikacja ruchu; rozwiązaniem problemu *overtourismu* ma być promowanie mniej znanych, alternatywnych tras (np. Camino Primitivo, szlaki łączące Meteory z okolicznymi wioskami) oraz wydłużanie czasu pobytu gości w regionie.
3. Systemy certyfikacji rzemiosła i usług; narzędziem wspierania gospodarki lokalnej powinna stać się certyfikacja pamiątek sprzedawanych przy obiektach oraz bazy noclegowej realizującej cele społeczne i środowiskowe.

4. Integracja i partnerstwo lokalne; kluczem do sukcesu jest budowanie systemowej współpracy między klasztorami, władzami miast, parkami narodowymi a mieszkańcami, tak aby zlikwidować asymetrię ekonomiczną i włączyć lokalną społeczność w rolę „opiekunów dziedzictwa”.
5. Edukacja i zmiana postaw (odpowiedzialność podróżnego); rekomendacje kładą nacisk na tworzenie kodeksów postępowania, centrów edukacji odwiedzających, programów ekologiczno-duchowych oraz angażowanie turystów w wolontariat i akcje sprzątania szlaków.

Choć analizowane przypadki różnią się stopniem dojrzałości produktu turystycznego, to ich transformacja w stronę paradygmatu regeneratywnego wymaga odejścia od strategii nastawionych na masowość i prostą konsumpcję miejsc. Kluczem jest zrównoważone zarządzanie ruchem, edukacja uczestników oraz ściśle powiązanie celów ekonomicznych obiektów z dobrostanem otaczających je społeczności i ekosystemów.

W kontekście połączenia turystyki religijnej i regeneratywnej autorzy wskazują kilka kluczowych aspektów (Cave & Dredge, 2020; Niezgoda, Kiryłuk & Markiewicz, 2025; Shinde & Olsen, 2023). Można zatem zaproponować następujący model turystyki regeneratywnej dla miejsc religijnych (rys. 1):

Rys. 1. Model turystyki regeneratywnej dla miejsc religijnych

Źródło: Opracowanie własne

Pierwszym z elementów modelu jest regeneracja (rewitalizacja) dziedzictwa kulturowego i religijnego. Ruch pielgrzymkowy może prowadzić do odbudowy lokalnych tradycji, rytuałów, kuchni regionalnej, rzemiosła czy praktyk religijnych. Turystyka religijna może więc wzmacniać niematerialne dziedzictwo kulturowe zamiast je jedynie konsumować. Etap ten jest odpowiedzią na potrzebę tworzenia możliwości regeneracji miejsc turystycznych oraz równoważenia społeczno-gospodarczo-środowiskowych skutków przemian w turystyce. Tworzenie rozwiązań do regeneracji miejsc turystycznych i ich długoterminowego rozwoju pozwala zachować zasoby materialne, odpowiadając na potrzeby rozwoju zrównoważonego, ale wykazuje również długotrwały i holistyczny charakter.

Kolejną cechą turystyki religijnej, która sprzyja regeneracji miejsca, jest odbudowa relacji społecznych. Według badaczy miejsca pielgrzymkowe funkcjonują dzięki relacjom między: mieszkańcami, instytucjami religijnymi, pielgrzymami, władzami lokalnymi. To właśnie relacyjność i współtworzenie miejsca przez różne grupy interesariuszy zbliża turystykę religijną do założeń turystyki regeneratywnej.

Jak wskazała Nancy Duxbury z zespołem (2021), aby turystyka miała charakter regeneratywny, turysta musi być współtwórcą doświadczenia, co jest trzecim elementem wskazanego modelu. Autorzy podkreślają, że w modelu regeneratywnym turysta nie powinien być biernym konsumentem atrakcji. Powinien uczestniczyć w lokalnym życiu i współtworzyć doświadczenie razem z mieszkańcami.

W praktyce oznacza to:

- udział w warsztatach,
- poznawanie lokalnych praktyk kulturowych,
- uczestnictwo w wydarzeniach społecznych,
- bezpośredni kontakt z lokalną społecznością.

Kolejnym potencjalnym elementem turystyki regeneratywnej możliwym do kreowania poprzez turystykę religijną jest wpływ na odporność i zdolność odnowy miejsc pielgrzymkowych. Autorzy (Shinde & Olsen, 2023) pokazują, że miejsca pielgrzymkowe posiadają wyjątkową zdolność regeneracji po kryzysach, np. po pandemii COVID-19. Świętość miejsca i jego znaczenie kulturowe powodują, że ruch pielgrzymkowy szybko się odbudowuje. Kryzysy mogą prowadzić do odnowy praktyk religijnych i sposobów funkcjonowania miejsc kultu.

Ważnym i charakterystycznym elementem turystyki religijnej, który może wpływać na implementację zasad turystyki regeneratywnej, jest odnowa duchowa i dobrostan uczestników podróży. Miejsca święte są postrzegane jako przestrzenie nadziei, ukojenia i odbudowy psychicznej, szczególnie w czasach kryzysu i niepewności. Ten aspekt wpisuje się w regeneratywne podejście do turystyki,

skoncentrowane na dobrostanie człowieka i odwiedzanego miejsca. Zauważono również (Asthana & Pandey 2019), że turystyka religijna wprowadza nowe wartości do miejsc turystycznych zarówno dla odwiedzających, jak i dla społeczności lokalnych, ponieważ staje się częścią doświadczenia poprzez złożone interakcje uczuć religijnych z wypoczynkiem i rekreacją. Spełnia to warunek regeneracji duchowej.

Kreowanie produktu turystyki religijnej powinno uwzględniać wszystkie typy motywacji turystów, a przez to edukować organizatorów i usługodawców, aby przekazywali treści i odpowiadali potrzebom różnych grup turystów (Niezgoda & Markiewicz, 2025), co może stanowić punkt wyjścia do przekazywania wartości turystyki regeneratywnej. Ważna staje się edukacja w wymiarach wiedzy, umiejętności i kształtowania postaw wszystkich interesariuszy związanych z rozwojem turystyki.

Zaproponowany model ma charakter opisowy i jakościowy, jednak należy podkreślić, że spełnienie wszystkich pięciu elementów stanowi o zgodności z koncepcją turystyki regeneratywnej.

Jak wskazują autorzy (Ardiansyah & Iskandar, 2022; Junaidi & Amin, 2023), właściwie zaprojektowany produkt turystyki religijnej może stanowić impuls do rozwoju turystyki w społecznościach wiejskich lub w ogóle w społecznościach, gdzie brakuje czynnika inicjującego rozwój. Rozwój ten może odbywać się dzięki alternatywnym strategiom wspierającym turystykę religijną, które obejmują: 1) działania eksploracyjne, 2) różnorodność obiektów i obiektów wspierających, 3) umasowienie informacji o obiektach turystyki religijnej, 4) optymalizację zasobów ludzkich zarządzających obiektami turystycznymi, 5) budowanie odpowiedniej infrastruktury oraz 6) opracowanie polityk wspierających, a także zabezpieczenia prawnego (Niezgoda & Markiewicz, 2025).

Warunkiem, aby turystyka religijna stała się turystyką regeneratywną, jest konieczność zarządzania miejscem zgodnie z zasadami odbudowy zasobów. Niezbędne jest odpowiedzialne zarządzanie ruchem pielgrzymkowym, współpraca instytucji religijnych i władz lokalnych oraz ochrona „ducha miejsca”.

W zakresie ograniczeń i dalszych kierunków badań należy wskazać, że zaprezentowane badanie ma charakter jakościowy oraz eksploracyjny, a dobór europejskich przypadków oparty na strategii maksymalnej zmienności nie miał na celu zapewnienia reprezentatywności statystycznej analizowanych produktów turystycznych. Głównym zamierzeniem było bowiem uchwycenie możliwie szerokiego spektrum interpretacji oraz praktycznych sposobów wdrażania założeń turystyki regeneratywnej w celu wypełnienia zidentyfikowanych w literaturze luk badawczych.

W przyszłych badaniach należy przede wszystkim rozszerzyć zakres przestrzen-ny analiz nad zaproponowanym modelem. Dalsze badania powinny również zwe-

ryfikować skuteczność wdrażania przedstawionych rekomendacji w praktyce zarządczej, szczególnie pod kątem ich efektywności w niwelowaniu uniwersalnych barier — takich jak *overtourism*, sezonowość, komercjalizacja sacrum czy dominacja ruchu jednodniowego — które bezpośrednio ograniczają głębię doświadczenia religijnego oraz potencjał regeneratywny miejsc kultu.

Oświadczenie autorek CRediT

AN, EM: konceptualizacja; weryfikacja danych; analiza formalna; pozyskanie finansowania; badanie; metodologia; administracja projektem; zasoby; oprogramowanie; nadzór; walidacja; wizualizacja; pisanie — wersja wstępna; pisanie i redakcja — wersja ostateczna.

Oświadczenie o braku konfliktu interesów

Wszyscy autorzy przeczytali i zgodzili się na opublikowaną wersję manuskryptu.

Bibliografia

- Ardiansyah, I., & Iskandar, H. (2022). Analisis Potensi Ekowisata Di Taman Wisata Alam Gunung Pancar Dengan Menggunakan Metode Analisis Ado — Odtwa. *Jurnal Inovasi Penelitian*, 2(8), 2621–2630. <https://doi.org/10.47492/jip.v2i8.1137>
- Asthana, P., & Pandey, P. (2019). A study of relationship between religious tourism and individual's satisfaction. *Journal of tourism — studies and research in tourism*, 28, 1–7.
- Ateljjevic, I., & Sheldon, P.J. (2022). Guest editorial: Transformation and the regenerative future of tourism. *Journal of Tourism Futures*, 8(3), 266–268. <https://doi.org/10.1108/JTF-09-2022-284>
- Bellato, L., & Cheer, J.M. (2021). Inclusive and regenerative urban tourism: Capacity development perspectives. *International Journal of Tourism Cities*, 7(4), 943–961. <https://doi.org/10.1108/IJTC-08-2020-0167>
- Bellato, L., Frantzeskaki, N., & Nygaard, C. (2022). Regenerative tourism: A conceptual framework leveraging theory and practice. *Tourism Geographies*, 25(4), 1026–1046. <https://doi.org/10.1080/14616688.2022.2044376>
- Bellato, L., & Pollock, A. (2025). Regenerative tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 27(3–4), 558–567. <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2294366>
- Bradley, S. (2021). Thoughts on how New Zealand could progress as a more regenerative tourism host. *Journal of Sustainability and Resilience*, 1(1), 1–5. <https://digitalcommons.usf.edu/jsr/vol1/iss1/8/>
- Cave, J., & Dredge, D. (2020). Regenerative tourism needs diverse economic practices. *Tourism Geographies*, 22(3), 503–513. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1768434>
- Dredge, D. (2022). Regenerative tourism: Transforming mindsets, systems and practices. *Journal of Tourism Futures*, 8(3), 269–281. <https://doi.org/10.1108/JTF-01-2022-0015>
- Duxbury, N., Bakas, F.E., Vinagre de Castro, T., & Silva, S. (2021). Creative tourism development models towards sustainable and regenerative tourism. *Sustainability*, 13(2), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su13010002>
- Iddawala, J., & Lee, D. (2025). Regenerative tourism: Context and conceptualisations. *Tourism Planning & Development*, 23(2), 185–215. <https://doi.org/10.1080/21568316.2025.2527614>

- Jackowski, A. (1998). Pielgrzymki=turystyka pielgrzymkowa=turystyka religijna? Rozważania terminologiczne. *Turyzm*, 8(1), 5–20.
- Junaidi, S., & Amin, S. (2023). Development of Religious Tourism as an Alternative for Increasing the Sustainable Economy of Rural Communities. *Journal of Economics and Sustainable*, 14(10), 43–50. <https://doi.org/10.7176/JESD/14-10-05>
- Knox, D., & Hannam, K. (2015). The Secular Pilgrim: Are We Flogging a Dead Metaphor? *Tourism Recreation Research*, 39(2), 236–242. <https://doi.org/10.1080/02508281.2014.11081769>
- Koreman, M.C.J. (2023). Reinventing a rural area: A case study into cultural festivals in Oldambt, the Netherlands. *Sustainability*, 15(8), 6921. <https://doi.org/10.3390/su15086921>
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2016). *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. KulTour.pl.
- Niezgoda, A. (2024). *Turystyka zrównoważona. Trendy, dyfuzja, ewaluacja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.
- Niezgoda, A., Kiryluk, H., & Markiewicz, E. (2025). The role of religious tourism in the sustainable development of the region. *Economics and Environment*, 94(3), 1–16. <https://doi.org/10.34659/eis.2025.94.3.1266>
- Niezgoda, A., & Markiewicz, E. (2025). Znaczenie edukacji w rozwoju turystyki religijnej. *Studia Religiológica*, 58(1), 53–76. <https://doi.org/10.4467/20844077SR.25.004.22148>
- Niezgoda, A., & Żemła, M. (2025). Gentrification and deconcentration of tourist flows in European cities: Paradoxes of counterproductive solutions. W: M. Gravari-Barbas, & S. Guinand (red.), *Handbook on tourism gentrification: Concepts, spaces, features* (s. 88–101). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781035327355.00014>
- Owen, C. (2007). Regenerative tourism: A case study of the resort town Yulara. *Open House International*, 32(4), 42–53. <https://doi.org/10.1108/OHI-04-2007-B0005>
- Qurashi, J. (2020). The natural environment and waste management at the Hajj. W: K.A. Shinde, & D.H. Olsen (red.), *Religious tourism and the environment*. CABI. <https://doi.org/10.1079/9781789241600.0133>
- Rehman, A.U., Abbas, M., Ahmad, A.F., & Khan, S. (2023). How tourist experience quality, perceived price reasonableness and regenerative tourism involvement influence tourist satisfaction: A study of Ha'il Region, Saudi Arabia. *Sustainability*, 15(2), 1340. <https://doi.org/10.3390/su15021340>
- ReligiTour — Enhancement of the competences and possibilities (2026, June 12). <https://www.religitour.eu>
- Sharma, B., & Tham, A. (2023). Regenerative tourism: Opportunities and challenges. *Journal of Responsible Tourism Management*, 3(1), 15–23. <https://doi.org/10.47263/JRTM.03-01-02>
- Sheller, M. (2021). Reconstructing tourism in the Caribbean: Connecting pandemic recovery, climate resilience and sustainable tourism through mobility justice. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(9), 1436–1449. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1791141>
- Shinde, K.A., & Olsen, D.H. (2023). Reframing the intersections of pilgrimage, religious tourism, and sustainability. *Sustainability*, 15(1), 461. <https://doi.org/10.3390/su15010461>
- Soljan, I. (2007). Turystyka religijna jako przedmiot badań geografii religii i geografii turystyki — wybrane zagadnienia. W: W. Kurek, & M. Mika (red.), *Studia nad turystyką: tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze* (s. 289–297). Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej. Uniwersytet Jagielloński.
- Zaman, U., Aktan, M., Agrusa, J., & Khwaja, M.G. (2022). Linking regenerative travel and residents' support for tourism development in Kaua'i Island (Hawaii): Moderating-mediating effects of travel-shaming and foreign tourist attractiveness. *Journal of Travel Research*, 62(4), 1–20. <https://doi.org/10.1177/00472875221098934>

Regenerative Tourism — A Conceptual Framework and Implementation Opportunities as Exemplified by Religious Tourism Products

Abstract: The aim of this article is to review the principles and conclusions regarding regenerative tourism, understood as a new conceptual framework proposed in response to the need for more research into the global effects of the growth in tourism demand and supply. The practical objective is to assess opportunities for implementing this form of tourism as exemplified by religious tourism products. By applying qualitative research methods (case study, comparative analysis) to examples from various European countries, the study demonstrates which elements of religious tourism products contain features of regenerative tourism. The added value lies in the authors' recommendations regarding the inclusion of regenerative elements in the identified examples. The research findings indicate that religious tourism products, when properly designed, provide ample opportunities for incorporating the principles of regenerative tourism. The main theoretical outcome is a definition and a model featuring five elements that ensure a given form of tourism aligns with the principles of regenerative tourism.

Keywords: regenerative tourism, religious tourism, pilgrimages, tourism product, European countries

Copyright and license. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution — NoDerivates 4.0 International (CC BY-ND 4.0) License, <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>